

המכון לאסטרטגיה ציונית
THE INSTITUTE FOR ZIONIST STRATEGIES

הצורך בחוק 'השבת ומועדי ישראל'

רקע רעיוני וחוקתי

נדב אליאש

פרויקט "שביל הזהב"

נובמבר 2013

חשוון התשע"ד

תקציר

בשנים האחרונות הונחו על שלחן הכנסת מספר הצעות חוק המבוססות על אמנת גביזון-מדן, ועוסקות בהסדרת מעמד השבת בישראל. אולם, עד עתה טרם אושר חוק כזה. אמנת גביזון-מדן מבקשת להסדיר עניינים של דת ומדינה על בסיס הסכמה דתית-חילונית, ומקדישה פרק רחב לנושא השבת, המגבש הסכמה על בסיס **הגבלת המסחר והתעשייה ובמקביל פתיחת אתרי בילוי, תרבות ופנאי** וכן פעילות מצומצמת של תחבורה ציבורית.

נייר עמדה זה מציג רקע רעיוני לנחיצותו של חוק שיסדיר את מעמד השבת בישראל מתוך דגש על ההיבט של הגבלת המסחר והתעשייה. בהיבטים הנוספים של הצעת החוק אנו מתעתדים לעסוק בעתיד.

בפרק הראשון תוצג סקירה של מצב השבת כיום מבחינה חוקית ומבחינה מעשית. מהסקירה יעלה המצב הבעייתי, המאפשר חריגות מכוונות המחוקק ויוצר בלבול וחוסר הסכמה בין דתיים וחילונים. לאחר מכן תוצג הנחיצות והחשיבות של חקיקה בנושא השבת. **הפרק השני** יעסוק בהיבט החברתי של השבת; חיוניותה של המנוחה השבועית לחיי המשפחה והחברה, לצד השמירה על שוויון הזדמנויות בין העובדים ובין בתי העסק וכן כהגנה על זכויות עובדים. **הפרק השלישי** יתמקד בנדבך הנוסף של צביונה הייחודי של השבת, ההיבט התרבותי-לאומי שלה. היבט זה מחזק את חשיבותה של החקיקה בנושא.

לאחר הצגת התועלת והנחיצות של חקיקה בעניין זה, **הפרק הרביעי** יתמודד עם בעיות חוקתיות שיכולות לעלות מחקיקה מגבילה בנוגע לשבת. תתברר מידת האיזון בין הגנה על זכויות העובדים ושמירה על צביון יהודי במרחב הציבורי, לבין פגיעה בחופש העיסוק או בחופש מדת. לאחר מכן, **בפרק החמישי**, יורחב דיון זה תוך השוואה להתמודדותן של מדינות מערביות אחרות עם נושא החקיקה המגבילה ביום המנוחה והבעיות העולות מתוכו. לבסוף, סיכום הדברים יחזור לחשיבותה של השבת בהקשר המורשת התרבותית הישראלית. הקשר זה יכול להוות מצע ובסיס רחב, כמו גם גשר בין דתיים וחילוניים, לגבש על-גביו הסכמה כללית בנושא השבת בישראל.

הקדמה

בשנים האחרונות הונחו על שלחן הכנסת כמה הצעות חוק בנושא הסדרת מעמד השבת על-ידי מספר רב של ח"כים, מסיעות שונות,¹ אולם עד עתה טרם אושר חוק כזה. מתכונתו של החוק המכונה בדרך כלל "חוק השבת ומועדי ישראל", בטיטות השונות, מתבססת על אמנת גביזון-מזן. האמנה, שפורסמה בשנת 2003, מבקשת להסדיר עניינים של דת ומדינה על בסיס הסכמה דתית-חילונית. האמנה מקדישה פרק רחב לנושא השבת, המגבש הסכמה על בסיס **הגבלת המסחר והתעשייה ובמקביל פתיחת אתרי בילוי, תרבות ופנאי** וכן פעילות מצומצמת של תחבורה ציבורית.² מטרתו של החוק היא לשוות לשבת אופי מיוחד, המעוגן במורשת ההיסטורית והתרבותית של העם היהודי, והוא מכיל בתוכו מטרות חברתיות. החוק הותווה תוך התחשבות והסכמה רחבה בין דתיים וחילוניים.

חשיבותו ונחיצותו של חוק זה עולות מתוך תיאור המצב הבעייתי הקיים כיום, בהעדר הסדרה ברורה ביחס לשבת. החוק יגדיר מחדש את מצב השבת בישראל, דבר שנצרך הן מבחינה חברתית, והן מבחינה תרבותית לאומית של ישראל כמדינה יהודית.

מסמך זה הוא הראשון בסדרת ניירות עמדה שהמכון לאסטרטגיה ציונית מתעתד להוציא בשנה הקרובה בנושא השבת והצורך בהסדרת מעמדה בחקיקה. כמו כן, הוא מהווה למעשה את המבוא לניירות העמדה הבאים. במסמך שלהלן יונח רקע רעיוני לנחיצותו של החוק בעניין השבת בישראל. בתחילה תינתן סקירה על מצב השבת כיום, מהבחינה החוקית ומהבחינה המעשית. לאחר מכן תוצג הנחיצות של חוק השבת – בהקשר החברתי ובהקשר הלאומי. לבסוף, יידונו היבטים חוקתיים של הסדרי השבת בישראל, תוך השוואה למדינות העולם. הדגש בנייר זה הינו על ההיבט של הגבלת המסחר והתעשייה. ההיבטים הנוספים של הצעת החוק יידונו בניירות העמדה באים שאנו מתעתדים להוציא בנושא השבת.

1. מעמדה החוקי של השבת בישראל כיום

החקיקה בנושא השבת בישראל מעוגנת בשני חוקים עיקריים: הראשון הוא חוק שעות עבודה ומנוחה, שנחקק בשנת 1951. חוק זה מפרט את זכותו של העובד למנוחה שבועית ואוסר על העסקת עובד יהודי בשבת. לחוק זה ישנו סייג, המאפשר לשר הכלכלה לקבוע חריגים שלהם יותר להעסיק עובדים בשבת, בכפוף לשיקולי ביטחון וכלכלה. המקור השני הוא פקודת העיריות, המעניקה לעירייה את הסמכות החוקית להגביל את זמני הפתיחה והסגירה של בתי העסק והמסחר בתחומה.

חוק נוסף הנוגע לעניין השבת הוא פקודת התעבורה מ-1961, הקובעת את סמכותו של שר התחבורה לאסור על תחבורה ציבורית בשבת.

¹ ראה: הצעת חוק יום השבת, התשס"ה-2005, נעמי בלומנטל ועמרים מצנע; הצעת חוק השבת ומועדי ישראל התשס"ח-2008, גלעד ארדן, זאב אלקין ואלחנן גלזר; הצעת חוק השבת ומועדי ישראל התשס"ט-2009, יולי אדלשטיין.

² רות גביזון ויעקב מזן, מסד לאמנה חברתית חדשה בין שומרי מצוות וחופשיים בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, שבט תשס"ג, ינואר 2003, עמ' 223-250.

יש לציין שמתן הסמכות לעירייה בעניין פתיחת עסקים בשבת, מאפשר לעומד בראשה מרחב תמרון גדול, כיון שאכיפת החוק העירוני תלויה בו. באופן זה, במקומות רבים קיימת אכיפה סלקטיבית של חוק העזר, שעל-פי רוב אוסר על פתיחת חנויות בשבת. דוגמה למצב עניינים זה ניתנה לאחרונה בדיון בבג"ץ, לגבי אכיפת חוק העזר העירוני בשבת בעיר תל-אביב.³

מצב עניינים זה, שבו לא מוסדרת השבת בחקיקה מיוחדת, גורם לא אחת לבלבול, לחוסר הבנה ולעיתים אף למאבקים בין דתיים לחילונים. בפועל, מתקיימת פעילות בניגוד לחוק העזר ואין אכיפה מצד הרשות המקומית, וכמו כן מתקיימת גם פעילות בניגוד לרוח חוק שעות עבודה ומנוחה, גם אם באישור השר הממונה.

אם כן, תמונת מצב של השבת בישראל כיום כוללת: מצד אחד – הפעלת מרכזי קניות גדולים מחוץ לערים (במקומות כמו שפיים-געש וכד'); העסקת עובדים ופעילות שוטפת בחברות מסוימות (על-פי היתר מיוחד משר הכלכלה)⁴; הפעלת עסקים בערים, לעיתים תוך השתתפות קנסות על-ידי הרשות המקומית (לאחרונה נידון נושא זה בבג"ץ, ביחס לעיריית תל-אביב); ומהצד השני – השבתה כוללת של מערך התחבורה הציבורית, למעט בערים חיפה ואילת; פתיחתם של מקומות בילוי שונים נתונה למאבקים בין דתיים וחילונים (בימים אלה, למשל, בנוגע להפעלת סינמה סיטי בירושלים בשבת).⁵

תמונת מצב זו מעמידה, הן את החילונים והן את הדתיים, במצב לא נוח ובחוסר הסכמה. כמו-כן, היא מכילה בעיות כמו פגיעה בזכויות עובדים, בשוויון הזדמנויות וכן הלאה.

2. קביעת השבת כיום מנוחה אחיד – המטרה החברתית

הדיון על השבת כולל בתוכו שני מרכיבים, שחשוב להבחין ביניהם. המרכיב הראשון, המעוגן בחקיקה הישראלית כמו גם ברוב מדינות העולם, שייך לתחום החברתי: הוא נובע מזכותו של העובד ליום מנוחה שבועי. המרכיב השני, שמעורר מחלוקת בישראל ובמערב, שייך לתחום הדתי והתרבותי: הוא נובע מהרצון לשמר צביון מיוחד ליום המנוחה, צביון המעניק לו משמעות דתית או תרבותית רחבה יותר מאשר הרווחה החומרית המעוגנת בזכות החברתית.

בישראל, יום המנוחה השבועי לו זכאי כל עובד מעוגן בחוק שעות עבודה ומנוחה. החוק מבוסס, בראש ובראשונה, על זכותו החברתית של היחיד. זכות זו מקנה לעובד את האפשרות לשבות ביום המנוחה הקדוש לו. השאיפה לכוון יום מנוחה ציבורי אחיד ככל האפשר, נובעת גם כן ממטרות חברתיות: על-מנת לקבע את יום המנוחה של היחיד באופן שמקשה על מעסיקים לעבור על החוק.

• חיזוק הקשרים החברתיים

על-פי חוק, אסור להעסיק עובד למעלה מ-12 שעות ביום. כלומר, בכל יממה זכאי העובד ל-12 שעות מנוחה, ופעם בשבוע ל-36 שעות. קיימת העדפה להתאים את יום המנוחה של אותו עובד

³ עע"מ 2469/12, מוריס ברמר ואח' נ' עיריית תל אביב-יפו.

⁴ ראה: <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000515056>

⁵ ראה: <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4435454,00.html>

ליום המנוחה של בני משפחתו, חבריו וכן הלאה. התאמה זו, הנעשית באמצעות החלת יום מנוחה אחיד במשק, מאפשרת לצקת ליום המנוחה תוכן שהוא מעבר לרווחה החומרית העומדת בבסיסו של יום המנוחה.

ליום מנוחה אחיד ישנו תוכן חברתי-חילוני. הוא משמש ליצירת קשרים חברתיים ולחיזוקם, לשיפור התא הזוגי והמשפחתי, ולהתפתחותו החיונית של המארג החברתי. יש בכך תרומה לרווחתו של הפרט, מעבר לרווחתו הבריאותית ולרגיעה הנפשית הכלולים ביום המנוחה האישי. טיעון זה משמש במדינות בהן בוטלה החקיקה הדתית, על-מנת לתת תוקף מחודש לחוקים המגבילים מסחר ותעסוקה בימי השבתון.⁶

מניעת המסחר והתעשייה בשבת תאפשר מנוחה ממרוץ הייצור והצריכה, ותסייע לפיתוח תרבות הפנאי: הניסיון הגלובלי מלמד שבמקרים רבים תרבות הצריכה מביסה לא אחת חלופות אחרות לניצול זמן פנוי. לעומת זאת, לו יונהג יום מנוחה אחיד בשבוע, הוא יוקדש לתרבות, פנאי ובידור. יש בכך כדי להגביל את התרחבותה של הפעילות המסחרית-צרכנית מימי החול אל יום השבת.⁷ נשיא בית המשפט העליון לשעבר, מאיר שמגר, עמד גם הוא על נקודה זו:

"{ביום מנוחה אחיד ישנה גם} מטרה חברתית, לפיה ראוי לייחד יום מנוחה שבועי לכל אדם כדי שיוכל לנוח בו ממלאכתו, לשהות עם משפחתו או בחברת ידידים ולהתפנות לנופש ולבידור לפי בחירתו והעדפותיו. כן נועד קביעת יום המנוחה להגן על בריאותו של העובד ולהבטיח תנאי עבודה הוגנים".⁸

• שוויון הזדמנויות

יום המנוחה האחיד מאפשר שוויון הזדמנויות בין העובדים וכן בין בתי העסק. ללא קביעת יום מנוחה אחיד במשק, ייפגע העובד הדתי, כיון שמעסיקים יעדיפו עובד הנכון לעבודה בשבעת ימי השבוע. כמו כן, פעמים רבות גם עובד שאינו דתי, ייאלץ לעבוד בשבת למרות שאינו חפץ בכך. בנוסף, העסקים הגדולים יזכו ליתרון משמעותי על-פני עסקים קטנים. העסקים הגדולים שלהם עובדים רבים וממילא תחלופה גבוהה, יעסיקו עובדים בכל ימי השבוע, דבר שלא יוכלו לעשות העסקים הקטנים, שלהם מצבת עובדים מצומצמת: יום המנוחה שזכאי לו כל עובד, יפגע באפשרותם להפעיל את העסק באופן מלא.

דוגמה לאפשרות זו, ניתן להביא מהפעילות המסחרית המתקיימת כיום בשבת ופגיעתה בשכבות החלשות: בעלי העסקים הקטנים אינם יכולים להתחרות בגופים מסחריים גדולים המקיימים פעילות בשבת; עובדים נאלצים לעיתים לעבוד בשבת, בניגוד לרצונם, אחרת יבולע להם במקום עבודתם. האפשרות להעסיק עובדים בשבת תעניק כח לעסקים הגדולים והחזקים, בזמן שכלל לא תועיל לעסקים הקטנים. אהרן ברק, בשבתו כנשיא בית המשפט העליון סיכם זאת היטב:

⁶ ראה גם: דינה צדוק, הסדרים להנהגת יום מנוחה שבועי: סקירה משווה, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2010, עמ' 8-10.

⁷ ראה על כך בהרחבה בהצעת חוק השבת ומועדי ישראל, התשס"ט-2009, דברי הסבר.

⁸ בג"ץ 2073/91 תיאטראות ישראל בע"מ נ' עיריית נתניה.

"התכלית החברתית-חברתית... נועדה להגן על הפרט (העובד והמעביד)⁹ והיא נועדה להבטיח את רווחת המשפחה כולה, וכל זאת תוך הבטחת שוויון בין האדם הדתי לבין מי שאינו דתי"¹⁰.

• הגנה על זכות העובד למנוחה

יום מנוחה אחיד לכלל החברה, כמעט שאינו מאפשר פגיעה בזכויות העובדים בענין יום המנוחה. לו ניתן היה לכל עובד לבחור את יום המנוחה המועדף עליו, עלולה היתה להיות פגיעה קשה בעובדים. עסקים היו פועלים במשך כל ימי השבוע, ומאלצים את עובדיהם לקבוע את ימי החופש שלהם לפי צרכי העסק, ולא דוקא לפי העדפותיו של העובד. עמדה על כך השופטת מרים נאור: "דווקא הסדר המאפשר, כביכול, לעובד לבחור לו יום מנוחה שבועי כרצונו הוא הסדר שיש עימו, או לפחות עשויה להיות עימו, כפייה. אם הדין יאפשר לכל עובד לבחור לעצמו יום מנוחה, במקרים רבים הבחירה תהיה בידי המעביד ולא בידי העובדים. שומר שבת שמעסיק ידרוש ממנו לבחור ביום חול כיום המנוחה כתנאי להעסקתו – יימנע מלקבל את העבודה. גם למי שאינו שומר שבת המעדיף שיום המנוחה שלו יהיה דוקא בשבת, כדי שיוכל לבלות עם בני משפחתו, לא תהיה בחירה חופשית... אילו צי פרנסה עשויים לגרום לכך שהעובד יבחר ביום מנוחה שאיננו היום המועדף עליו באמת, ולא נוכל לוודא שהבחירה ביום מנוחה אחר שאיננו יום השבת היא אכן בחירה חופשית. על כן... יש לדעתי הצדקה לחוק הכופה יום מנוחה אחד, שהוא, לגבי יהודים, יום השבת. דין קוגנטי זה מגן לדעתי על העובדים יותר מדין המאפשר לו, אך רק כביכול, בחירה חופשית"¹¹.

3. השבת כיום המנוחה – מטרות תרבותיות ולאומיות

חוק שעות עבודה ומנוחה קובע את יום השבת כיום המנוחה האחיד, ומחיל קביעה זו על הזהות הלאומית: "המנוחה השבועית תכלול; לגבי יהודי – את יום השבת"¹². אם כן, מעבר למטרות הסוציאליות בשבת ישנן גם מטרות תרבותיות ולאומיות, המעניקות ליום זה צביון מיוחד.

השבת היא נכס תרבותי לאומי. בשבת מגולמת תרומתה של היהדות לתרבות האנושית, מבחינת ערכה הסוציאלי כיום מנוחה חומרי לעובדים. בנוסף, מטרותה של השבת היא יצירת זמן איכות רוחני בשבוע; היא "זכר למעשה בראשית" וכן "זכר ליציאת מצרים"¹³. כלומר, המנוחה מאפשרת לעובד להביט אל העולם מעבר לכלי מלאכתו, בפרספקטיבה היסטורית ומוסרית.

בפסק דין של בג"ץ בנוגע לפתיחת כביש בר-אילן בשבת, נכתב:

"שמירת השבת היא ערך מרכזי ביהדות. השבת היא הדיבר הרביעי בעשרת הדיברות. היא מהווה תרומה ישראלית מקורית וחשובה לתרבות העולם... היא מהווה אבן יסוד במסורת היהודית. היא סמל המבטא באופן מובהק את דבקה של היהדות, ואת צביונו של עם ישראל. טול מהיהדות את

⁹ הסוגריים במקור.

¹⁰ בג"ץ 5026/04 דיזיין 22 בע"מ נ' משרד התמ"ת.

¹¹ בג"ץ 5026/04 דיזיין 22 בע"מ נ' משרד התמ"ת.

¹² חוק שעות עבודה ומנוחה התשי"א-1951, פרק שלישי 37.

¹³ מתוך הקידוש לליל השבת.

השבת ונטלת ממנה את נשמתה. אך השבת מקפלת בתוכה את תמצית צביונה של היהדות. על צביונה של השבת נתנו נפשם רבים מבני עמנו בהיסטוריה רווית הדם שלנו".¹⁴

אף שהחוק עוסק בנושא חברתי (עבודה ומנוחה של העובד), בית המשפט פירש את כוונת המחוקק גם על-פי ערכיה הרוחניים, התרבותיים והלאומיים של השבת:

"חוק שעות עבודה ומנוחה אינו חוק 'דתי'. מדובר בחוק חברתי מובהק אשר ייחד את יום המנוחה השבועי ליום השבת מטעמים של זיקה למורשת היהודית הנוהגת בשדרות רחבות של הציבור בישראל ומוכרת ומכובדת על ידי רבים אחרים".¹⁵

כך גם בפסק דין של בג"ץ בנוגע להעסקת עובדים בשבת בחברת 'הנדימן':

"היהדות שהנחילה לאנושות את הקונספציה של יום המנוחה השבועי, קידשה את יום השבת כיום המנוחה של בני העם היהודי. יום השבת הוא ערך לאומי לא פחות מערך דתי. 'השבת היא היצירה הגאונית ביותר של הרוח העברי' כתב ח"י ביאליק... ואחד העם אמר: 'מי שמרגיש בליבו קשר אמיתי עם חיי האומה בכל הדורות, הוא לא יוכל בשום אופן לצייר לו מציאות עם ישראל בלי 'שבת מלכתו'".¹⁶

4. חוק השבת – הצדקה חוקתית

כיצד החקיקה המגבילה את הפעילות המסחרית בשבת מתיישבת עם הפגיעה בזכויות כחופש העיסוק, חופש דת וחופש מדת? בפסיקות שונות ניתנו לכך תשובות מגוונות, שעמדו בעיקר על כך שההגבלה הינה מידתית, לנוכח הגנתה על ערכים חברתיים כרווחת העובד או ערכים לאומיים כמו צביונה היהודי של מדינת ישראל.

בדיון בבית הדין לעבודה בו נידונה הבעיה שבהגבלת חופש העיסוק הנובעת מחוק שעות עבודה ומנוחה ומהאיסור להעסיק עובדים יהודיים בשבת, קבע נשיא בית הדין לעבודה, סטיב אדלר: "החוק מגביל את חופש הפרט לקבוע את שעות עבודתו, אך המטרה בהגבלה זו היא הגנה על העובד מפני פגיעה בצלם האנוש שבו. המטרה הראשונית היא לקדם את איכות החיים ולהגן על כבודו של מי שמבצע עבודה על ידי כך שתוחמים את יום העבודה, ובכך למעשה מגדירים גם את שעות הפנאי. כך גם נמנע ניצול אפשרי של מעסיקים שלולא החוק המגביל את שעות ההעסקה היו עלולים להעסיק עובד אחד במקום שני עובדים תוך דרישה למספר שעות רב וללא צורך לפצות את העובד על שעות העבודה הרבות".¹⁷

בענין אחר, שופטי בג"ץ נדרשו לשאלת הכפיה הדתית הקיימת בהגבלת התעסוקה בשבת. השופטים טענו בפסק הדין¹⁸ שלא מדובר בכפייה דתית משום שמנוחת העובד מחויבת על-פי ערך כבוד האדם ומתוך זכויות היסוד שלו, אלא שהמחוקק עיגן את החובה הזו ביום השבת, בהתאם

¹⁴ בג"ץ 5016/96 חורב נ' שר התחבורה, פ"ד נא (43, 1).

¹⁵ ע"פ 1003/00 הנדימן עשה זאת בעצמך בע"מ נ' מדינת ישראל, פד"ע ל"ח 262, 270.

¹⁶ רע"פ 10687/02 הנדימן עשה זאת בעצמך נ' מדינת ישראל, פ"ד נז, עמ' 5.

¹⁷ ע"ע 300271/98 טפקו- ייצור מערכות בקרת אנרגיה ומתקנים לשמירת איכות הסביבה בע"מ נ' מנחם טל.

¹⁸ בג"ץ 5026/04 דיזיין 22 בע"מ נ' משרד התמ"ת.

לערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית. התאמה כפויה זו, של המנוחה השבועית ליום השבת, היא מידתית והולמת את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

5. יום מנוחה שבועי – השוואה למדינות בעולם

במדינות המערב עסקו גם-כן בשאלת המידתיות של חוק המגביל את המסחר ביום המנוחה. ברבות ממדינות אלו נשמר חוק המגביל את פתיחת העסקים בימי ראשון, שמקורו הוא נוצרי, תוך תליתו והצדקתו גם בסיבות חברתיות. בכל מדינות המערב קיימים חוקים המסדירים את זכות העובד למנוחה שבועית, אך לא תמיד קיימת שאיפה להאחדת יום המנוחה של העובדים.

בארה"ב, אין חוק פדרלי מחייב בנוגע לימי ראשון אך חוקים המגבילים את המסחר נחקקו ברוב המדינות. חוקים אלו, המכונים "Blue Laws", כוללים הגבלות שונות על המסחר, בין השאר בנוגע לימי ראשון.

כידוע, בארצות הברית ישנה הפרדה בין דת ומדינה והחוקה אוסרת על חקיקת חוקים המבססים דת. בפסיקה מפורסמת, קבע בית המשפט העליון של ארה"ב,¹⁹ בנוגע לחקיקה מגבילה בימי ראשון, שהיא אינה עומדת בניגוד לחופש הדת המעוגן בחוקה. אף שמקורם של חוקים אלה הוא נוצרי, כתבו השופטים, ניתן לקבוע, לאור ההתפתחות של החוק בעניין זה, כי מטרתם והפעלתם למעשה של החוקים כיום, תלויות בסיבות חברתיות-חילוניות ולכן חוקים אלו חוקתיים.²⁰

אמנם, בחלק מהמדינות בארה"ב בוטלו החוקים המגבילים את המסחר בימי ראשון, או צומצמו באופן משמעותי. למשל: בווינגטון הבירה, בוטל החוק בשנת 1966. בניו-יורק צומצם החוק לאיסור מכירת אלכוהול בשעות מסוימות בימי ראשון. לעומת זאת, ישנן מדינות שעדיין משמרות את חוקי ההגבלה בימי ראשון באופן נרחב, כמו מרילנד וניו ג'רזי. בכל אופן, חוקים המגבילים במידה מסוימת את המסחר בימי ראשון, קיימים ברבות ממדינות ארה"ב כיום.²¹

בבריטניה, החקיקה כיום מגבילה פתיחת עסקים בימי ראשון באופן הבא: חנויות קטנות מורשות למכור בכל שעה ובכל יום. חנויות גדולות מוגבלות בימי ראשון ובחגים ומורשות לפתוח בשעות מסוימות בלבד. לחוק זה חריגים רבים, ביניהם חנויות באתרים כמו שדה-התעופה, תחנות רכבת וכו', בתי מרקחת וחנויות המספקות ציוד לטיולים או לנסיעות,²² אך משמעותו היא צמצום הצריכה שאינה חיונית. במקביל, החוק בבריטניה מרחיב ביחס להגנת העובדים המועסקים בימי ראשון.²³

בגרמניה, קבע בית המשפט העליון ב-2009 כי היתר רחב של פעילות עסקית בימי ראשון עומד בניגוד לחוקה הגרמנית, המעגנת את ימי הראשון כימים למנוחה ולהתקדמות רוחנית. פסיקה זו מתבססת על כך שלצד התוכן הדתי של ההגבלה העסקית בימי ראשון קיימת גם מטרה חברתית.

¹⁹ McGowan v. Maryland 366 U.S. 420 (1961)

²⁰ <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO-CONAN-1992/pdf/GPO-CONAN-1992-10-2.pdf>, עמ' 999-1000.

²¹ ראה: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2260582

²² <https://www.gov.uk/trading-hours-for-retailers-the-law>

²³ הסדרים להנהגת יום מנוחה שבועי: סקירה משווה (לעיל, הערה 6), עמ' 13.

שני הגורמים יחד מחייבים שמירה על רוח החוקה, ולכן היתר גורף של פעילות עסקית בימי ראשון נפסל על-ידי בית המשפט העליון כחוק לא חוקתי.

מכל מקום, החוק הפדרלי בגרמניה אוסר על העסקת עובדים בימי ראשון, מחצות עד חצות. לחוק זה נקבעו חריגים, הכוללים שירותי חירום ושירותי אחזקה שוטפים; מקומות בילוי, תרבות ופנאי ועוד. יחד עם זאת, החוק מחייב את המעסיקים להעניק לעובדיהם לפחות 15 ימי ראשון חופשיים בשנה.

למעשה, ניתן לומר שברוב מדינות המערב ישנה חקיקה המגבילה את העסקת העובדים ואת הפעילות המסחרית לימי ראשון דווקא.²⁴ למרות חריגים רבים, חקיקה זו מבוססת ועמידה ויש לה השפעה ניכרת על תרבות ימי הראשון ועל רווחתם של תושבי המדינות הללו. בתי המשפט שנדרשו לשאלת עמידותה של הגבלה זו מול זכויות כחופש העיסוק וחופש הדת, קבעו כי האחדת יום המנוחה איננה נובעת רק מאינטרס דתי אלא יש לה הצדקה חברתית-חילונית רחבה ומוצקה.

²⁴ הסדרים להנהגת יום מנוחה שבועי: סקירה משווה, עמ' 17-19.

מצב השבת בישראל, כל זמן שאינו מעוגן בחוק, נתון למאבקים ולחוסר שביעות רצון של דתיים וחילונים כאחד. נחיצותו של חוק השבת לא נובעת מהיבטים דתיים דווקא חברתיים ולאומיים. ההיבט החברתי הודגש בבתי המשפט, הן בארץ והן ברחבי העולם, על-מנת להצדיק את הגבלת העיסוק ביום המנוחה, שמקורו הוא דתי. אמנם, במקרה הישראלי, ההיבט הלאומי הוא מרכזי וחשיבותו רבה, ואין להתעלם ממנו.

לחקיקה בנושא השבת בישראל יש ערך מוסף על פני החקיקה בנוגע לימי ראשון במדינות הנוצריות. ראשית, מדינת ישראל היא המדינה היהודית היחידה בעולם. אין מדינה אחרת שלה זיקה ליהדות או למסורת היהודית. לעומת המורשת הנוצרית, שהיא בעלת שורשים חזקים במסורת החקיקה במדינות רבות, ואינה זקוקה לפיכך לחקיקה מיוחדת, המורשת היהודית באה לידי ביטוי אך ורק בחקיקה הישראלית, שאף היא צעירה ורכה בשנים.

שנית, כפי שנאמר לעיל, השבת היא תרומתה של היהדות לתרבות האנושית. השבת העניקה לאנושות את הזכות של העובד לשבות ממלאכה ואת חירותה של הרוח משעבוד לצרכים החומריים. על כן, לשמירתה ולביטויה המעשי של השבת, ישנה משמעות עמוקה וייחודית למורשת היהודית. במקום שאין פגיעה יתרה בעניינים אחרים, חובה עלינו לשמר את המורשת התרבותית המפוארת המתקיימת באופיה הייחודי של השבת כיום מנוחה מהמרוץ החומרי.

לבסוף, השבת משמרת את אופיה הייחודי של מדינת ישראל כמדינה יהודית. יום השבת בישראל מגלם בתוכו משמעות הכרוכה בזהות לאומית. לא ניתן להפריד בין היהדות ובין יום השבת, אף מנקודת מבט שאינה דתית, וכפי שכתב 'אחד העם' במאמרו "שבת וציונות":

"רואים אנו אנשי שם, חוקרים חופשיים הרחוקים מאמונה - המודים בפה מלא שהם עצמם אינם שומרים לא את השבת ולא את שאר חוקי הדת - יוצאים בכל זאת להגן בכל כוחם על השבת בתור אינסטיטוציה היסטורית של כלל האומה... אין צורך להיות ציוני או מדקדק במצוות בשביל להכיר את ערך השבת... מי שמרגיש בלבו קשר אמיתי עם חיי האומה בכל הדורות, הוא לא יוכל בשום אופן - אפילו אם אינו מודה לא בעולם הבא ולא במדינת היהודים - לצייר לו מציאות של עם ישראל בלי "שבת מלכתא". אפשר לומר בלי שום הפרזה, כי יותר משישראל שמרו את השבת - שמרה השבת אותם; ולולי היא, שהחזירה להם את "נשמתם" וחידשה את חיי רוחם בכל שבוע, היו התלאות של "ימי המעשה" מושכות אותם יותר ויותר כלפי מטה, עד שהיו יורדים לבסוף לדיוטה התחתונה של חומריות ושפלות מוסרית ושכלית".²⁵

* * *

²⁵ מופיע גם ב: <http://benyehuda.org/ginzburg/Gnz051.html>

ביבליוגרפיה

גבזון, רות ומדן, יעקב, 'מסד לאמנה חברתית חדשה בין שומרי מצוות וחופשיים בישראל',
ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, שבט תשס"ג, ינואר 2003
צדוק, דינה, 'הסדרים להנהגת יום מנוחה שבועי: סקירה משווה', מרכז המחקר והמידע של
הכנסת, 2010
McGowan v. Maryland 366 U.S. 420 (1961)

חוקים והצעות חוק:

חוק שעות עבודה ומנוחה התשי"א-1951, פרק שלישי 27
הצעת חוק יום השבת, התשס"ה-2005, נעמי בלומנטל ועמרים מצנע
הצעת חוק השבת ומועדי ישראל התשס"ח-2008, גלעד ארדן, זאב אלקין ואלחנן גלור
הצעת חוק השבת ומועדי ישראל התשס"ט-2009, יולי אדלשטיין

פסיקות בתי משפט (לפי סדר השנים):

בג"ץ 2073/91 תיאטראות ישראל בע"מ נ' עיריית נתניה
בג"ץ 5016/96 חורב נ' שר התחבורה, פ"ד נא (1, 43)
ע"ע 300271/98 טפקו- ייצור מערכות בקרת אנרגיה ומתקנים לשמירת איכות הסביבה בע"מ נ'
מנחם טל
ע"פ 1003/00 הנדימן עשה זאת בעצמך בע"מ נ' מדינת ישראל, פד"ע ל"ח 262, 270
רע"פ 10687/02 הנדימן עשה זאת בעצמך נ' מדינת ישראל, פ"ד נו
בג"ץ 5026/04 דיזיין 22 בע"מ נ' משרד התמ"ת
ע"מ 2469/12, מוריס ברמר ואח' נ' עיריית תל אביב-יפו

כתבות ומחקרים מהאינטרנט:

<http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000515056>
<http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4435454,00.html>
<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO-CONAN-1992/pdf/GPO-CONAN-1992-10-2.pdf>
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2260582
<https://www.gov.uk/trading-hours-for-retailers-the-law>